

РОЗВИТОК НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ГЕНДЕРНІ ВІДНОСИНИ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ

Білосорочка С. І.,

к. держ. упр.,

докторант кафедри політології та філософії,

Харківський регіональний інститут державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України,

м. Харків

Розглянуто розвиток наукової думки про гендерні відносини крізь призму чоловічих, жіночих, феміністських і гендерних досліджень у США, Європі, країнах пострадянського простору, зокрема в Україні. Визначається, що гендерні дослідження базуються на теорії соціального конструювання гендеру, розумінні гендеру як стратифікаційної категорії та інтерпретації його як культурного символу.

Ключові слова: публічне управління, гендерні відносини в публічному управлінні України, соціальний конструктивізм, стратифікація, культурний символізм, жіночі, чоловічі, феміністські й гендерні дослідження.

Bilosorochka S. I.,

PhD in Public Administration,

Doctoral Student of Politology and Philosophy Department,

KRI NAPA, Kharkiv

DEVELOPMENT OF SCIENTIFIC THOUGHT ABOUT GENDER RELATIONS IN PUBLIC ADMINISTRATION

The article deals with the development of scientific thought about gender relations through the prism of male, female, feminist, and gender studies in the United States, Europe, and post-Soviet countries, including in Ukraine. It is determined that gender studies are based on the theory of social construction of gender, the understanding of gender as a stratification category and the interpretation of gender as a cultural symbol

Key words: public administration, gender relations in public administration of Ukraine, social constructivism, stratification, cultural symbolism, women's, men's, feminist and gender studies.

Постановка проблеми. Останні сто років відносин між чоловіком і жінкою стали справжнім випробуванням. Соціально-економічний розвиток сприяв усвідомленню критичною масою жінок можливості виходу в публічну сферу й переходу на інший рівень стосунків з чоловіками. Політичні рухи сприяли формуванню нової наукової думки. Жінки отримали можливість переоцінювати історію, міждисциплінарні дослідження сприяли появі наукового напрямку "гендерні дослідження", а публічне управління розгорнуло вивчення гендерних відносин.

Метою статті є вивчення розвитку наукової думки про гендерні відносини. Завдання статті:

- визначити шляхи розвитку наукової думки про гендерні відносини;
- класифікувати гендерні дослідження за регіонами поширення, змістом, суб'єктами та об'єктами вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зародженню наукової думки в сфері гендерних відносин передували роботи Т. Адорно, Р. Бейлза, П. Бергера, П. Бурдьє, М. Вебера, О. Вейнінгера, Т. фон Гіппеля, О. де Гуж, Д. Дідро, Е. Дюркгейма, Ф. Енельса, Е. Еріксона, Г. Зіммеля, Ж. Лакана,

К. Леві-Строса, Т. Лукмана, А. Маслоу, К. Маркса, Г. Маркузе, Е. Мейо, Дж. Міда, Дж. Мілля, Т. Парсонса, Х. Пізанської, В. Райха, М. Рейд, К. Роджерса, В. Томпсона, Г. М. Уоллстонкрафт, З. Фрейда, М. Фуко, Ш. Фур'є, Е. Фромма, М. Хоркхаймера, К. Хорні, К. Г. Юнга та ін.

Основою нового наукового напрямку стали роботи Дж. Батлер, С. Бем, С. де Бовуар, Р. Брайдотті, Г. Гарфінкеля, К. Гілліган, Х. Голдберга, І. Гофмана, Д. Діннерстайн, Дж. Ельштейн, Д. Зіммермана, Дж. Келлі, М. Кіммела, Н. Коч, Ж. Лакана, Дж. Лорбер, Дж. Мані, М. Меснера, М. Мід, Дж. Мітчелл, Е. Оуклі, Дж. Плека, В. Райха, Г. Рубіна, Дж. Скотт, Д. Сміт, Р. Столлера, Ш. Тобіас, К. Уеста, С. Фаррелл, У. Фаррелла, А. Фаусто-Стерлінг, І. Хіртман, Г. Хофстеда, Н. Чодороу та ін.

Розвиток наукової думки про гендерні відносини в Україні та країнах пострадянського простору пов'язаний з роботами Т. Ганзицької, О. Гапової, С. Гаращенко, В. Геодакяна, О. Дашковської, О. Здравомислової, І. Жеребкіної, Т. Журженко, О. Кісь, Н. Кодацької, І. Кона, А. Кормич, К. Левченко, Е. Лібанової, Н. Пушкарьової, О. Рудік, О. Рудневої, Г. Тьомкіної, Т. Фулей, Н. Чухим та ін.

Гендерні відносини вивчаються і втілюються в теорію і практику публічного управління М. Білінською, О. Вілковою, А. Воронько, Т. Говорун, А. Гонюковою, В. Гошовською, Н. Грицяк, Г. Даудовою, В. Корженком, І. Лазор, К. Левченко, Н. Протасовою, М. Саприкіною, В. Сичовою, В. Соколовою, І. Тукаленко, В. Черняхівською, К. Чижмарь та ін. Однак наукові основи гендерних відносин в публічному управлінні України потребують комплексного обґрунтування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чергова криза марксизму, який не давав відповіді на питання, чому після подолання рабства навіть у найбідніших сім'ях зберігається панування чоловіка над жіночою працею, часом силоміць, спровокувала глобальне зміщення образу ворога з капіталізму до чоловіка і в 60-х – 70-х рр. ХХ ст. сприяла реалізації передбачення К. Маркса, що капіталізм зруйнує патріархальну сім'ю, а соціалізм звільнить жінку. Досі наукова парадигма розглядала минуле, теперішнє й майбутнє як дещо спільне для всіх без диференціації за статтю. Нерівність чоловіків і жінок у всіх сферах життя суспільства пояснювалася біологічними детермінізмом, що трактував їх природні незмінні соціальні ролі й статуси. Але соціально-політичні процеси, які зараз порівнюють з революційними, змусили вчених звернути увагу на статтю. Причиною стали: молодіжні ("студентська весна 1968 р."), пацифістські, екологічні рухи й активізація другої хвилі фемінізму. Підґрунтям для розвитку гендерних досліджень були жіночі й феміністські, а також чоловічі дослідження, які на той час почали формуватися разом з виникненням чоловічого руху як протиположності фемінізму в США і Європі.

Міждисциплінарний гендерний дискурс створив нову парадигму світосприйняття. Усі сфери життя суспільства стали переоцінюватися через призму гендерного аналізу.

Спочатку гендерні дослідження проводилися над пошуком символічних та матеріальних обставин конструювання статевої нерівності. Внаслідок чого утвердилося поняття соціального конструювання статі як елементу культури в системі соціальної стратифікації й відокремлення на цій основі поняття "гендер". Як висновок виникла потреба у зміні відносин, що потребувало глобальної культурної деконструкції.

Інтерес науковців змістився до пошуку політичних і наукових теорій, які б пояснювали зазначені явища. Головними теоретичними джерелами в політичному плані стали ідеї анархізму, лібералізму й соціалізму. Анархізм протиставляв себе всім владним відносинам. Особливу увагу в гендерних дослідженнях, зокрема за кордоном, привертає й сьогодні анархокомунізм П. Кропоткіна. З лібералізму було перейнято уявлення про емансипацію, рівність, автономію, прогрес. Із соціалізму – механізм панування та експлуатації як пояснення нерівності між статтями.

Першими науковими напрямками, що їх було використано в гендерних дослідженнях для пояснення нерівності у відносинах між чоловіками й жінками, стали марксизм і психоаналіз З. Фрейда. Марксизм показував головний і єдиний шлях звільнення жінки від гніту шляхом ліквідації приватної власності й класової структури суспільства. Психоаналіз вдавався до пояснень причин статевої ідентифікації. Але вони відображали суто чоловічий погляд на обґрунтування теорії гендеру. Тому відбулася переорієнтація соціального конструювання гендеру на соціологічні теорії модернізму й постмодернізму, що відкидали принципи З. Фрейда.

Основні принципи структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса [4, с. 273] про функціональне призначення сегрегації гендерних ролей для динамічної рівноваги й стабільності суспільства стали основою наукових висновків низки послідовників вченого, зокрема в американській соціологічній думці. Вони відповідали усталеним на той час гендерним настановам, що обґрунтовували законність існування авторитарної патріархальної сім'ї, у якій чоловікові належить роль інструментального лідера, а жінці – експресивного (емоційного). Фундаментальним поясненням розподілу ролей між біологічними статтями вважалося факт народження жінкою дітей і догляд за ними, що створює сувору презумпцію первинності відносин матері до маленької дитини, що автоматично усуває чоловіка від цих біологічних функцій. Тому він повинен спеціалізуватися в альтернативному, інструментальному напрямі, що створює умови, коли єдиним способом бути справжнім чоловіком в суспільстві є престижна робота й заробляння на життя. Престижність професійної діяльності чоловіка зумовляє його верховенство в родині, а домашня праця жінки – її підлегла роль, що формує механізм придушення можливо руйнівного для шлюбу й сім'ї змагання між подружжям за владу, статус, престиж і декларується глибоко функціональним. Т. Парсонс визначає межу професійної діяльності заміжньої матері, яка б не мала негативних наслідків для шлюбу, бути поза межами конкуренції з чоловіком – не робити кар'єру, а просто бути зайнятою. Через домінування в колективному несвідомому таких гендерних настанов феміністки другої хвилі часто помилово вважали за необхідне зруйнувати сім'ю як соціальний інститут замість авторитарної патріархальної сім'ї. Сьогодні вони вважають, що це їм не вдалося [3]. Насправді відбулося не руйнування сім'ї – знизився авторитаризм у сімейних відносинах. Прикладом може слугувати сімейне життя дочок феміністок, які, виховуючись на їхніх ідеях й сторонячись авторитарних відносин, сьогодні одружені та мають таких життєвих супутників, з якими й народжують дітей, і кар'єрно зростають [5]. Саме про такий тип сімейних відносин сьогодні говорить і У. Фаррелл [6]. Але на етапі становлення гендерної теорії статево-рольовий підхід Т. Парсонса відіграв парадигмальну роль.

Та в середині 60-х рр. XX ст. П. Бергер і Т. Лукман [1] ставлять під сумнів уявлення Т. Парсонса про соціальне пізнання. Вони вважають основою соціології соціальне знання, що включає не лише теоретичні концепції, ідеї,

положення, а й буденне знання, тобто весь набір навичок, знань, стереотипів, якими оперує людство в повсякденному житті. У 80-х рр. ХХ ст. їхні ідеї активно використовуються в гендерних дослідженнях для пояснення гендеру як повсякденного світу взаємодії чоловічого й жіночого, втіленого у практиках, уявленнях, перевагах у побуті, та як системної характеристики соціального порядку, якої неможливо позбутися й відмовитися від неї та яка постійно відтворюється і в структурах свідомості, і в структурах дії та взаємодії. На основі теорій П. Бергера й Т. Лукмана гендерні дослідження намагалися з'ясувати, яким чином створюється чоловіче й жіноче у взаємодії, у яких сферах і в які способи воно підтримується й відтворюється. Від теорії конструювання соціальної реальності в гендерних дослідженнях відбувся перехід до теорії соціального конструювання гендеру. Попередні соціологічні теорії доповнили етнометодологія Г. Гарфінкеля й концепція ситуативної драматургії або символічного інтеракціонізму І. Гофмана.

Г. Гарфінкель [2] із низкою дослідників доходять висновку (у зв'язку з розвитком життєвих ситуацій Агнес), що соціальний порядок тримається на розрізненні чоловічого й жіночого, тобто гендерно сконструйований. Гендер мислиться як результат повсякденних взаємодій, що вимагають постійного виконання й підтвердження; він не досягається раз і назавжди як незмінний статус, а постійно проводиться й відтворюється в комунікативних ситуаціях.

І. Гофман [7, с. 301–303] стверджував, що гендер твориться кожен момент, тут і зараз, а для розуміння його основ необхідно звернутися до аналізу мікроконтексту соціальної взаємодії. Гендер у межах цього підходу розглядається як результат соціальної взаємодії й одночасно – його джерело. Гендер проявляє себе як базове ставлення соціального порядку. Щоб осмислити процес будівництва цього соціального порядку в конкретній ситуації міжособистісної взаємодії, І. Гофман вводить поняття “гендерний дисплей”, що є основним механізмом створення гендеру на рівні міжособистісної взаємодії й різноманітними уявленнями і проявами чоловічого й жіночого у взаємодії. У комунікації разом з обміном різного типу інформацією здійснюється фоновий процес творення гендеру, і таким чином гендерні відносини не є простим виконанням статевих ролей, коли їх можна змінювати подібно сукні або ролі в спектаклі, оскільки він зрісся з тілами агентів взаємодії.

Розвиток наукової теорії гендеру перейшов на етап самостійного пошуку відповідей на питання, що виникали у процесі творення гендеру, коли власний досвід жінок став центром пізнавального процесу, що дало змогу ставити нові аналітичні питання, розвивати оригінальні теорії й робити істотний внесок у розуміння жінок і жіночого світу. Почалися пошуки відповідей на суперечність – як біологічний детермінізм отримав статус науковості в гендерних відносинах? З цією метою започаткувалися окремі напрями вивчення історії й археології, що піддали детальному аналізу історичних джерел і артефактів з позиції жіночого погляду на події, явища й ситуації. Піддано критиці й інші науки, які до цього часу не “бачили” жінку.

Вивчивши історично сформовані відносини панування й підпорядкування між чоловіками й жінками в патріархальних структурах класових суспільств, історики-жінки пов'язали “жіночу історію” з історією суспільства. Результати детермінували нове бачення природи влади й домінування, які через гендерні відносини визначають гендерні ролі, й доповнили гендерні дослідження, які на той час еволюціонували від вивчення й артикуляції проблем лише білих жінок середнього класу до дослідження гендеру поряд з такими загальноприйнятими стратифікаційними категоріями, як клас, раса,

національність, вік. У сучасних глобалізаційних процесах виявився реальним взаємозв'язок і перетікання однієї форми нерівності в іншу. Вважаючи гноблення жінок історично первинним і найбільш поширеним з усіх видів гноблення, дослідниці пропонують розглядати парадигму гендерних відносин як модель для розуміння класового, расового, національного, вікового гноблення.

Далі гендерні дослідження розширили діапазон впливу символізму, розглядаючи його не лише в соціальному, а і в культурному ракурсі. Інакше кажучи, те, як біологічну статеву диференціацію виражено й закріплено в культурі через символіку чоловічого або жіночого начал. Вчені задалися питаннями, чому не пов'язані зі статтю поняття і явища (природа, культура, стихії, кольори, потойбічний світ, добро, зло тощо) асоціюються з нею. Особливу увагу привернула структура мов і їхня символічна гендерна інтерпретація. Результатами досліджень показали, що владні відносини проявляються не тільки як соціальні інститути і практики, але і як символічні смисли, форми ідентичності та глибоко вкорінені ціннісні системи. Тому й до сьогодні йде активна робота щодо формування гендерно нейтральної лексики, а також моніторингу змісту індустрії мас-медіа та ЗМІ.

Коли жінки досягли достатньо впливового рівня в усіх сферах життя суспільства в США та Європі, а гендерні дослідження набули форми кастовості, жіночої винятковості, активізувалися чоловічі дослідження, щоб зробити видимими й чоловічі проблеми як в історичній перспективі, так і в сучасному житті. Ідеї протистояння між чоловіками й жінками, що превалювали в 60-х – 70-х рр. ХХ ст., змінилися ідеями балансу, терпимості, толерантності та правом на існування один одного в 80-х – 90-х рр. ХХ ст.

Одним із представників чоловічих досліджень є У. Фаррелл [6], якого *Financial Times* включила в сотню головних світових мислителів. У. Фаррелл вивчає природу і зміст влади, які вкладають в неї чоловік і жінка, і вважає найголовнішим кар'єрним рішенням жінки – вибір чоловіка. Він дійшов висновку, що отримання заробітної плати не завжди означає владу, а часто – відмову від влади на користь зарплати. Для жінки влада – можливість управляти своїм життям, що він вважає правильним. Для чоловіка влада – заробити якомога більше грошей, щоб їх витратив хтось інший. Таким чином, чоловік отримує грошову владу. Чим більшим є задоволення від виду праці, тим більше його пропозиції на ринку праці. Вчений вважає, що наявність грошей не є владою, і вивів парадокс оплати – чоловік заробляє більше, щоб мати більше влади, і чоловік заробляє більше, тому він має менше влади; жінка заробляє менше, тому вона має менше влади, жінка заробляє менше, тому вона має більше влади. У. Фаррелл пропонує не звинувачувати чоловіків у різниці оплати, а розробляти шляхи підвищення заробітку.

До сьогодні навіть найемансипованіші жінки перебувають під впливом гендерних стереотипів щодо підходів до вибору партнера: успішність, престижна робота, можливість кар'єрного зростання. Натомість, щоб мати можливість жінці самій кар'єрно зростати й рости дітей, настанови з вибору партнера повинно бути націлено на відносини з чоловіком на основі його особистісних якостей, здатності до взаємодопомоги й підтримки жінки, готовності його до виховання дітей у разі необхідності для жінки включитися в активне публічне життя. У такому союзі жінка й чоловік мають перспективу формування паритетних гендерних відносин і можливості жінки до реалізації себе на ринку праці без вдавання до розлучення.

На жаль, про аналіз гендерних відносин у сучасному науковому середовищі крізь призму включення чоловіка в дискурс мало говориться, що не

сприяє формуванню паритетних гендерних відносин. Гендерні дослідження проводяться жінками-вченими для жінок, без урахування необхідності зміни колективного несвідомого чоловічої половини людства. Зазначені помилки особливо помітно в США, де саботуються спроби включитися в загальний дискурс вчених, які обґрунтовують чоловічі проблеми.

Таким чином, розвиток наукової думки про гендерні відносини США та Європи характеризується гіноцентристськими тенденціями в 60-х – 70-х рр. ХХ ст., що й до сьогодні накладає відбиток на формування психологічних настанов у колективному несвідомому, які б сприяли паритетним гендерним відносинам. Вживаючи термін “гендерні дослідження”, часто мають на увазі феміністські дослідження, де жіноче пояснюється як окремих випадок універсального, тобто чоловічого.

Ще одним напрямом розвитку наукових досліджень про гендерні відносини є часто недооцінений американськими та європейськими вченими напрям – гендерні дослідження країн пострадянського простору, зокрема й України. Починаючи з розпаду СРСР, гендерні дослідження не залишилися поза увагою вітчизняних вчених. Не маючи опозиції з боку чоловіків, жінки піддали переорієнтації патерналістське минуле жіночої “рівності”, що превалювала в СРСР.

Слід відзначити просвітницький внесок у розвиток в Україні наукової думки про гендерні відносини видавництва “Основи”, очолюваного Соломією Павличко, де українською мовою вийшли друком роботи зарубіжних класиків гендерних досліджень, завдяки чому українські вчені отримали можливість поповнити свій науковий досвід.

Часто дослідження були ініційовані міжнародними правозахисними організаціями, що зміщувало ракурс вивчення гендерних проблем у напрямі фінансованих програм, не сприяючи комплексному поглибленому дослідженню питань гендерних відносин.

Проте гендерні дослідження країн колишнього СРСР, зокрема й України, примітні своїм шляхом розвитку, який завдяки ролі радянського минулого має сформовані гендерні настанови щодо публічності жінки, що сприяло уникнути війни статей, яка, наприклад, у США досягла свого піку в 1996 р.

Стан наукової думки про гендерні відносини в країнах пострадянського простору й України має низку недоліків стосовно інертності в науковому дискурсі чоловіків і постановки питань про права чоловіків. На сьогодні їхні наукові висновки характеризуються андроцентризмом на основі біологічного детермінізму. Без включення чоловіків у науковий дискурс він характеризується односторонністю й перешкоджає формуванню настанов підсвідомості, які б сприяли досягненню паритетних гендерних відносин.

Отже, активність чоловіків у гендерних дослідженнях характеризується: у США – спробами саботування їхнього включення до наукових кіл, що вивчають гендерні відносини; в Європі – реалізацією на практиці паритетних гендерних відносин; у країнах пострадянського простору, зокрема і в Україні, – інертністю та власною відчуженістю чоловіків від гендерних досліджень.

Розвиток наукової думки про гендерні відносини можна класифікувати:

- за територіальним поширенням – США, країни ЄС, країни пострадянського простору, зокрема Україна;
- за змістом – теорії соціального конструювання гендеру, розуміння гендеру як стратифікаційної категорії та інтерпретація гендеру як культурного символу;
- за предметом вивчення – чоловічі, жіночі, феміністські, гендерні дослідження;
- за суб’єктом дослідження – чоловіки, які досліджують проблеми чоловіків; жінки, які досліджують проблеми жінок; спільні дослідження гендерних відносин.

Висновки. Узагальнюючи все вищевикладене, можемо констатувати, що йде активний процес розвитку наукової думки про гендерні відносини, у тому числі в Україні. Проте для об'єктивного формування психологічних настанов у колективному несвідомому, які б сприяли формуванню паритетних гендерних відносин, необхідно запровадити організаційно-правові та структурно-функціональні зміни шляхом:

- затвердження нової спеціальності “гендерні дослідження” в переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційними рівнями бакалавра, спеціаліста і магістра та здобувачів вищої освіти;
- створення науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів з гендерних досліджень;
- відкриття на базі вищих навчальних закладів кафедр і відділень з гендерних досліджень;
- включення до освітніх програм дисциплін з гендерних досліджень та їхнє змістовне наповнення;
- державної підтримки створення недержавних організацій, які б сприяли забезпеченню паритетних гендерних відносин у країні;
- комплексного аналізу причин слабкого включення чоловіків до гендерних досліджень та вивчення гендерних стереотипів, ролей, норм, які б сприяли позитивному сприйняттю чоловіками успішних і емансипованих жінок;
- урахування позицій як жінок, так і чоловіків, уникнення подвійних стандартів у підходах до дослідження їхніх проблем, дискредитації їхньої образів, обстоювання рівних прав, а не особливих привілеїв, рівноцінної критики обох статей, де головним стандартом гендерних досліджень повинна стати істина.

Щодо змісту наукових підходів до трактування гендерних відносин, які викристалізувались у процесі формування теорії гендеру, можна констатувати, що вони мають як позитивні, так і негативні сторони. Кожен із них не дає (і не претендує на це) вичерпного пояснення характеру гендерних відносин. Але комплексне застосування наукових концепцій і підходів сприяє розумінню складних процесів, що відбуваються всередині соціальної системи, зокрема і в публічному управлінні.

Список використаних джерел

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Руткевич. М.: Академія-центр; Медиум, 1995. 334 с.
2. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии: пер. с англ. СПб.: Питер, 2007. 335 с. : ил. (Серия “Мастера социологии”).
3. Женское освободительное движение: документальный фильм / BBC; субтитры У. Хатко. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=i8ZgR88uZA4>.
4. Парсонс Т. О структуре социального действия. М.: Академ. Проект, 2000. 880 с.
5. Уокер Р. Как фанатизм моей матери разорвал наши отношения. URL: <http://www.diggreader.ru/2008/05/27/kak-fanatizm-moey-materi-razorval-nashi-otnosheniya/>.
6. Фаррелл У. Почему мужчины зарабатывают больше? / CATO. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=KEDuaEkXvuU>.
7. Goffman E. The Arrangement Between Sexes. *Theory and Society*. 1977. № 4. P. 301–331.

Надійшла до редколегії 15.05.2018 р.